

“Ասպարէզ,,ը Խորենացիին Բով

(Նուէր Ընկերոջս՝ Արշակ Զօպանեանին)

— 0 —

Ասպարէզ բառը ութն անգամ գործածուած է Խորենացիին մէջ.

1. Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս, (Ա. Ժա) :

2. Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս անցուցեալ զամբարտակն (Շամիրամայ առուն), հասուցանէ ի նկատեալ տեղի քաղաքին (Ա. Ժգ) :

3. Հրամանաւ Պտղոմեայ ասպարիսօք զընակութիւն մարդկան չափեցին (Ա. Լ) :

4. Եւ մօտեալ ի միմեանս ձիւ ասպարիսօք միջոցացն (Բ. Գ) :

5. Եւ ի խաղալն նոցա ի խորն իրբեւ ասպարէզս ութ (Բ. Ը) :

6. Իսկ Երուանդ ձիովն իւրով բովանդակ ասպարէզս անցեալ (Բ. Խգ) :

7. Բայց Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի ելանէ առ ափն ծովուն Գեղամայ, զթիկամբք Արագածն կոչեցեալ լերինն. ածապարէին հասանել ի բանակն Երուանդայ ... Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան երեքհարեւր ասպարիսաւ ի հիւսիսոյ ի վերայ գետոյն Ախուրեան: Զայս իրբեւ լսէր Երուանդ, ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն (Բ. Խդ) :

8. Բայց Երուանդ չինեալ զքաղաքն

իւր (Երուանդաշատ) եւ փոխեալ անդր զամենայն ինչ յԱրմաւրայ ուրոյն ի կըռոցն ... այլ հեռագոյն ի նմանէ իրբ քառասուն ասպարիսաւ զհիւսիսով՝ նման իւր քաղաքին չինեաց քաղաք փոքր ի վերայ գետոյն Ախուրեանայ եւ անուանեաց Բագարան (Բ. Խ) :

Այս ութը վկայութիւններէն առաջին վեցը անորոշ գործածութիւն ունին եւ մեզի բան մը չեն տար ասպարէզը որոշելու համար: Վերջին երկուքը, մանաւանդ վերջինը կարեւոր են իմանալու համար թէ ինչպիսի՞ չափ էր Խորենացիին ասպարէզը:

Երուանդաշատի տեղը բոլորովին յայտնի է. կը գտնուէր «յԱրմաւիրն կոյս ի քարակտուր մի բլուր, զորով պատ առեալ Երասխայ ընդդէմ Ախուրեանն հոսի գետ» (Խոր. Բ. ԼԹ) : Ասիկա արդի Խորհրդային Հայաստանի հարաւ – արեւմտեան սահմանագլուխն է, Երասխի եւ Ախուրեանի միացման կէտը, որ կը գտնուի ճիշդ Արմաւիրի արեւմտեան կողմը (34 քիլօմէթր Թափա կոչուած տեղէն կամ 28 քիլօմէթր արդի Արմաւիրէն) :

Յայտնի է նաեւ Բագարանը, որ կը գտնուի Ախուրեանի աջ ափը (արեւմտեան կողմը), Անիէն հարաւ եւ Երասխի ու Ախուրեանի միացման կէտէն գէպ ի հիւսիս: Խ. Հայաստանի նորատիպ մեծ քարտէսին վրայ (գործ Խ. Աւգայրէզ-

եանի) Երասխի ու Ախուրեանի միացման կէտէն մինչեւ Բագարան ուղիղ գրծով 9 քիլոմէթր է, որ հաւասար պիտի ըլլայ Խորենացիին մօտ 40 ասպարէզին: Ըստ այսմ Խորենացիին ասպարէզն է մօտ 225 մէթր:

Հիմա այս չափը կարելի է գործածել որոշելու համար Արտաշէսի եւ Երուանդի ճակատամարտին տեղը, որ եւ միաժամանակ պիտի հաստատէ տրուած հաշուին ճշդութիւնը:

Արտաշէս դուրս է եկեր Գեղամայ ծովին եզերքը, Արագածի թիկունքը: Յամաքարերդը Արագածի ետեւն է, գաղաթէն ուղիղ արեւելք 67 քիլոմէթր հեռաւորութեամբ: Եթէ Երուանդաշատէն բարձրանանք դէպի հիւսիս ուղիղ գծով 300 ասպարէզ (որ է 67½ քիլոմէթր), կը հասնինք արդի Թ. Ղարաքիլիսա գիւղը, Ախուրեանի եզերքը, Լենինականի տակ: Հոս էր Երուանդի բանակը, որմէ քիչ մը հեռու տեղի ունեցաւ ճակատամարտը: Սմբատ գիշերն ամբողջ հետապնդելով Երուանդին՝ հասաւ մինչեւ Երուանդաշատ: Արդարեւ 67½ քիլոմէթրը մէկ գիշերուան ընթացքի ճամբայ է, որ Արտաշէսը աւելի ծանր բանակով կրցաւ կտրել մինչեւ միւս օրը «յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերան Երուանդայ»:

Մանանդեան իր «Կշրոները եւ չափերը» աշխատութեան մէջ (Երեւան 1930), էջ 97-110 Պարսից «ասպարէզ»ին՝ ճիշդ չափը որոշած է 230 մէթր: Խորե-

նացիին տուած չափը կուգայ հաստատել ճիշդ նոյնը, քանի որ մօտաւոր հաշիւով է:

Ասով հին Հայոց զինուորական արուեստէն կարելոր տեղեկութիւն մ'ալ կ'իմանանք: Երուանդ կրցածին չափ շտապած էր անշուշտ մայրաքաղաք հասնելու, որպէս զի թշնամույն ձեռքը չիյնար եւ երկրորդ՝ մայրաքաղաքին մէջ յատկապէս պատրաստած իր ամբողթեանց վրայ յենուելով՝ ջախջախէր թշնամին: Սմբատ ալ այս գիտնալով՝ ամէն ջանք գործ դրած էր հասնելու Երուանդին, նախ քան Երուանդաշատ, եւ ատոր համար նոյն իսկ իր ամէնէն կրտրիճ զինուորներէն վաշտ մը միայն հետը առած էր: Ըսել է թէ երկուքն ալ բռնած էին զինուորական ամէնէն արագ ընթացքը, այն՝ ինչ որ զինուորական լեզուով կը կոչուի *marche forcée*:

Ուրեմն Հին Հայոց *marche forcée*-ն մէկ գիշերուան մէջ (ամառը) 67½ քիլոմէթր էր: Նոյն ճամբան Արտաշէս կտրեց մինչեւ կէսօր. ասիկա ալ Հայոց բանակին սովորական ընթացքն էր:

Ի վերջոյ նկատենք որ եթէ ասպարէզը զանազան ժամանակ զանազան չափեր է նշանակած, այն թուին, երբ ասպարէզը վերոյիշեալ չափն ունէր, է՝ նաեւ Խորենացւոյն Պատմութեան գրութեան թուականը:

Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Երեւան, 26 նոյ. 1932